

הארכיון ומקצועה של ההיסטוריונית*

לכאורה זהו סיפור פשוט – היסטוריונים לומדים על העבר בעזרת המקורות הנמצאים בארכיון. אך למעשה יש תמיד פער בלתי נמנע בין מה ש"באמת קרה" ובין מה שהוחלט לתעד (ועל ידי מי). מה שהשתמר וכיצד יגיע החומר לידיה של ההיסטוריונית הנכנסת בפתחו של הארכיון. גם הכניסה אל הארכיון מלווה לעיתים בטקסים ובריטואלים, הנדרשים כדי להגיע לאוצרות בלומים. ליאת קוזמא חוזרת בקצרה לתובנותיה על עבודת ההיסטוריונית בארכיון ותוהה כיצד משך הזמן, הטכנולוגיות ומגפת הקורונה השפיעו על עבודתן של ההיסטוריוניות ועל הממשק שלהן עם הארכיונים ושינו אותם.

עבודתו הארכיונית, מתאר את המאמץ הצרפתי לבער את עכברושיה של האנוי לקראת התערוכה העולמית של 1902 ואת שלל הדרכים שמצאו תושביה הווייטנאמים של העיר להנפיק זנבות של עכברושים ולזכות בגמול כספי.¹ את סיפור הגבורה הזה של ההיסטוריון בארכיון, המגלה (לנוכח לעג עמיתיו) את הסיפור העסיסי שמספק תיאור גדוש (ון משתמש כאן במונחיו של קליפורד גירץ) של הקולוניאליזם הצרפתי בווייטנאם, קראתי בעיניים מצועפות. ואכן, זה בדיוק מה שאנחנו עושים: ההיסטוריון מול המסמכים, ההיסטוריון ההולך עם האמת שלו, ההיסטוריון המחלץ את הסיפור ההיסטורי מתוך מבול המסמכים – כמו פסל המחלץ את פסלו מתוך גוש האבן.

את פני נוריאלי, חבר בצוות שלנו, עניין משהו אחר. "נחת", הוא אמר. התיאור הזה, של היסטוריון המגיע לארכיון יום אחר יום, נובר במסמכים, מתלבט, מזמין אחרים ואז חוזר למחרת להמשך החיפוש, הוא סיפור של פנאי. ההיסטוריון שיש לו פנאי להפסקות קפה וארוחות צהריים, ההיסטוריון המנהל שיחה נינוחה עם חבריו, משוויץ באוזניהם, מנסה לשכנע אותם וחוזר אליהם למחרת עם ממצאים חדשים, הוא היסטוריון שעיתותיו בידיו. יש לו זמן. הזמן הארכיוני הנינוח של שנת המחקר של ון כסטודנט לדוקטורט, מתישהו בתחילת העשור הראשון של המאה הנוכחית, משקף פרקטיקה שגם אני התחנכתי עליה –

במרץ 2020, בישיבת הצוות הראשונה של קבוצת המחקר שלי בזום, שוחחנו על ספרו של מייקל ון מצוד העכברושים הגדול של האנוי. הספר, שאיירה ליז קלארק, הוא ניסיון מעניין להנגיש מחקר אקדמי בצורת רומן גרפי, והמבוא שלו נוגע לענייננו ממש. ון מתאר בו את רגע התגלית בארכיון – כיצד בתוך ערמות משעממות למדי של מסמכים מנהליים הוא מגלה לפתע נתונים מספריים, הולכים ומצטברים, על עכברושים מתים. הוא מחליט להזמין עוד תיקים שעוסקים בנושאים דומים, ומנסה לשכנע את עמיתו, תלמידי מחקר שיושבים בארכיון השירות הדיפלומטי הצרפתי ממש כמוהו, שמאחורי רשימות של אלפי עכברושים מתים מסתתר סיפור. הם לועגים לו ומשתעשעים על חשבוננו, אבל הוא נחוש לגלות מה עומד מאחורי המספרים. ספרו של ון, פרי

ליאת קוזמא היא פרופסור חברה בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים ועומדת בראש צוות המחקר "היסטוריה אזורית של רפואה במזרח התיכון, 1830-1960" במימון מועצת המחקר האירופית (ERC), וכן בראש הקתדרה לחקר ההיסטוריה של הרפואה ע"ש הארי פרידנוולד. ספרה *Egyptian Women: Sex, Law, and Medicine in Khedival Egypt* יצא לאור בשנת 2011, וספרה *Global Women, Colonial Ports: Prostitution in the Interwar Middle East* ראה אור בשנת 2017.

דוא"ל: liat.kozma@mail.huji.ac.il

A LONG TIME AGO IN FRANCE, WHEN I WAS A GRADUATE STUDENT I CAME ACROSS A STRANGE DOSSIER IN THE OVERSEAS ARCHIVES IN AIX-EN-PROVENCE.

I WAS DOING RESEARCH FOR MY DOCTORAL DISSERTATION ON THE CITY OF HANOI UNDER FRENCH RULE. INITIALLY I FOLLOWED THE TRADITIONAL METHODOLOGY OF URBAN HISTORY, LOOKING AT POPULATION STATISTICS, REPORTS ON CONSTRUCTION PROJECTS, AND TAXATION SYSTEMS.

IT WAS ALL VERY INFORMATIVE AND CLEARLY DEMONSTRATED HANOI AS A CLASSIC DUAL CITY BUT, TO BE HONEST, IT WAS TERRIBLY DULL MATERIAL TO READ. MORE SERIOUSLY, I COULD DEMONSTRATE THE SOCIO-ECONOMIC IMPACT OF COLONIAL RULE ON HANOI BUT I WAS NOT GETTING A "FEEL" FOR WHAT DAILY LIFE WAS LIKE IN THE CITY.

AND THEN ONE DAY I FOUND A CARD FOR A DOSSIER MARKED "DESTRUCTION OF HAZARDOUS ANIMALS." BORED TO DEATH WITH WHATEVER CHARTS OR STATISTICS I WAS SUPPOSED TO BE LOOKING AT, I ORDERED THE DOSSIER OUT OF MORBID CURIOSITY.

WHEN I OPENED IT, I DISCOVERED A VERY OFFICIAL-LOOKING FORM REPORTING THAT SEVERAL THOUSAND RATS HAD BEEN KILLED IN HANOI IN JUNE, 1902. I THEN FOUND DOZENS OF METICULOUS DAILY FIGURES OF HOW MANY RATS WERE REPORTEDLY KILLED IN DIFFERENT PARTS OF THE CITY.

THE NUMBERS WERE ASTOUNDING, EVEN UNBELIEVABLE. I IMMEDIATELY SET ABOUT MAKING A SPREADSHEET OF THE MASSACRE, CAREFULLY RECORDING THE DATE AND DEATH TOLL.

MY FELLOW GRADUATE STUDENTS THOUGHT I HAD LOST MY MIND AND I'M CERTAIN THEY WERE SNICKERING AT MY CRAZY OBSESSION.

DAVID, THIS IS AMAZING. 20,000 RATS KILLED IN ONE DAY!

YES, THAT'S WILD. UMMM, SHOULD WE GO GET A COFFEE AND RELAX FOR A BIT?

THIS IS INTERESTING, BUT MIKE, WHAT DOES IT ALL MEAN? WHAT ARE YOU GOING TO DO WITH IT?

ERIC, I DON'T KNOW. BUT I'M GOING TO FIGURE THIS OUT. SOMEHOW...

AND THEN I STARTED TO LOOK THROUGH THE ARCHIVES FOR ANYTHING HAVING TO DO WITH RATS. IN FRANCE, I CONSULTED THE COLONIAL RECORDS IN AIX...

... THE ARCHIVES OF THE INSTITUTE FOR TROPICAL MEDICINE, KNOWN AS LE PHARO, IN MARSEILLES (AS THE STAFF WAS BUSY MOBILIZING FOR AN EBOLA OUTBREAK)...

... AND THE MILITARY ARCHIVES IN PARIS' CHATEAU VINCENNES.

AND I WENT TO VIETNAM TO SEARCH IN THE SURVIVING COLONIAL ARCHIVES AND FORMER FRENCH LIBRARY IN HANOI. I FOUND REFERENCES TO THE RAT MASSACRE IN MEMOIRS, ADMINISTRATIVE REPORTS, MEDICAL JOURNALS, AND LOCALLY PRODUCED NEWSPAPERS FROM THE COLONIAL ERA.

מתוך ספרו של מייקל ון מצוד העכברושים הגדול של האנוי. איור: ליו קלארק

עבודה בארכיון הלאומי המצרי: טיעון וטיעון צללים

עבודת הדוקטורט שלי עסקה בנשים בשוליים במצרים הטרנס-קולוניאלית (1852-1882), והתבססה על מחקר בארכיון הלאומי המצרי בקהיר. עברתי על תיקי משטרה ובתי משפט, שכללו סיכומים של הליכים משפטיים ועסקו בזנות, בעבדות ובאלימות פיזית ומינית כלפי נשים. למדתי מהם על תהליכי בניית מדינה ועל הכניסה של מנגנוני המדינה - המשטרה, הרפואה המשפטית ובתי המשפט - לתוך קהילות עירוניות וכפריות.³ העבודה בארכיון הייתה עבודה יומיומית של דפדוף. כ-2% מהמקרים המתועדים בתיקי המשטרה ובתי המשפט היו רלוונטיים למחקרי. בדרך כלל שתי השורות הראשונות של הסיכום הרצו את דינו - מעניין או לא מעניין. מכיוון שהיה אסור לצלם, העתקתי את המקרים הרלוונטיים בעיפרון למחברותיי.

יתרונן של הארכיון המשפטי או המשטרתי, טוענת ארלט פארו, הוא שהוא מתעד אמירות שלא היו אמורות להיות מתועדות. בניגוד למסמכים שנכתבו על ידי מקבלי החלטות או על ידי הפקידות הגבוהה, הארכיון מתעד עדויות וסיפורים שסופרו מייד אחרי המעשה (או זמן קצר לאחר מכן), סיפורם של אנשים שלא התכוונו להיות מונצחים בכתב. הכתיבה מיועדת למערכת הבירוקרטית עצמה - למטרות של פיקוח, ענישה ושליטה, והדובר עצמו, שעדותו לעיתים מעוותת לבלי היכר - אינו מבקש לדבר איתנו או להיות מונצח. ובכל זאת, הוא שם - ומספק לנו הצצה לאירוע שלא נועד לעינינו. אפילו המילה "מקור", המתארת את חומרי הגלם של המחקר ההיסטורי, מספקת את התחושה שדילגנו מעבר למשוכות הזמן והגענו אל הדבר עצמו.⁴

כמו ספרה של פארו, המאמר שלי נלחם בתחושת הבטן המתעתעת שאני קוראת את קולן של הנשים עצמן. הנה ערעור של נערה בת 15, המביאה שישה נימוקים שונים התומכים בטענתה שלא הסכימה למין שנכפה עליה; הנה אישה שחורה, שפחה משוחררת, שנחטפה ונסחרה לעבדות בניגוד לחוק, והיא מספרת את סיפוריה; הנה אישה שאיבדה את עוברה והיא מבקשת להעניש את התוקפים שגרמו להפלה. הטקסטים המגיעים לדינו, טענתי, הם תולדה של כמה תהליכים של סינון, תרגום וברירה. השכבה הראשונה מתרחשת בזמן אמת, או זמן קצר לאחר מכן. היא כוללת את השוטרים, שמחליטים אם לרשום תלונה או לשלוח את האישה הביתה; הפקידים שמחליטים אם לתעד את המקרה בתיקי המשטרה; הפקידים שמגיעים אחריהם ומחליטים אם לרשום את המקרה ביומן התחנה. בין לבין, כבר בשכבה הזו - הטקסט מתהדק ומתקצר. סיפור של תקיפה, חטיפה,

כספי מחקר המאפשרים שהות של חודשים רבים במקום אחד; העידן שלפני הדיגיטציה ורגע לפני שהיסטוריונות החלו להגיע לארכיון מצוידות במצלמה דיגיטלית. עידן עם קצב אחר של עשייה היסטורית, זר אולי למי שמגיעה היום לארכיון לשבועיים, מצלמת אלף תמונות ביום ומקווה שלא פספסה דבר.

בסוף העשור הראשון של המאה העשרים ואחת, קצת אחרי שנת המחקר שלי בקהיר, כתבתי מאמר על חוויית המחקר הארכיוני ועל מקומו של הארכיון בעבודת ההיסטוריונית.² המאמר ביקש לעמת בין שתי גישות שהתחרו בתוכי. האחת הכירה בהיותם של מסמכי הארכיון המגיעים לידי ייצוג מתווך של העבר, ובעובדה שביני לבין "מה שבאמת קרה" ישנן כמה שכבות של סינון, מיון, זיקוק ותרגום. השנייה - מין אתוס גבורה שהמבוא של מייקל ון מציג לנו - אני ההיסטוריונית, המזקקת את האמת ההיסטורית מתוך ערמות ניירת ומעניקה לה משמעות. סוג של אינדיאנה ג'ונס או סידני פוקס (רק לבושה יותר), שחזרה מן השטח חכמה יותר, משופשפת יותר ומצוידת באוצרות חד-פעמיים שחולצו בעמל רב מנבכי העבר.

יותר מעשור אחרי כתיבת המאמר ההוא השתנתה עבודת ההיסטוריונית לבלי היכר. גם הילדים שלי, שחוללו צירים מדומים בשעה שישבתי בארכיון, כבר סיימו תיכון. אני נוסעת לארכיונים לתקופות קצרות מאוד של שבוע או שבועיים, מצוידת במצלמה דיגיטלית (בשנים האחרונות - בטלפון שלי). אני מזמינה חומרים מאתרים של ארכיונים בארץ ובעולם ומחכה - לפעמים ימים ולפעמים שנים - לקבל את התיקים שהזמנתי. משבר הקורונה העולמי מנע גישה לספריות ולארכיונים במשך חודשים רבים, בלם אפשרויות למחקר, אך גם יצר תמריצים להנגשה ולדיגיטציה.

אני מבקשת, תחילה, לסכם את טענותיי במאמר ההוא, ולצאת ממנו כדי לדבר על הפרקטיקה של עבודת ההיסטוריונית בעשור האחרון. מה קרה לעבודת ההיסטוריון, כשויתרנו על הנחת הזאת, שוון מתאר במבוא לספרו? כיצד השתנתה עבודתנו? מה יכולים היסטוריונים לעשות היום שלא עשו בעבר, ומהם הכישורים שאיבדנו? חשוב מכך - איך השינויים משפיעים על הסיפור ההיסטורי שאנחנו יכולים לספר? אני רוצה לתהות גם על טיבה של ההכשרה המקצועית שאנחנו יכולים לתת לתלמידינו ועל השתנות הממשק בינינו לבין הארכיונאיות והארכיונאים, שעל עבודתם אנחנו נסמכים. במילים אחרות, מהן האינטראקציות הבין-אישיות, הפורמליות והלא פורמליות, שחודשים בארכיון מחוללים ומה מייצרת האינטראקציה עם החומר הדיגיטלי?

בריחה או הפלה מתורגם למינוח משפטי ולקטגוריות, הדורשות את התערבות המערכת המשפטית. הנרטיב הנסער, המבולבל, של נערה בתחנת המשטרה, שנמסר בוודאי בערבית מדוברת, מתורגם לכמה משפטים מסכמים בלשון הערבית הכתובה. כבר לא הדברים עצמם. אולי מגוון ייצוגים של מה שקרה באמת.

השכבה השנייה של סינון מגיעה עם ההחלטה מה לשמור ומה לרוק. מצאתי, למשל, רק קומץ של פרוטוקולים בערבית (ואהוד טולידאנו איתר עוד רבים כאלה, בתורכית עות'מאנית),⁵ אבל רוב הפרוטוקולים לא נשמרו, אלא הושלכו במרוצת השנים. לפרוטוקולים של החקירות לא היה שימוש עבור המשטרה ובתי המשפט, ולידינו הגיעו בעיקר סיכומי החקירה ומסקנותיה. בחוק הישראלי, לדוגמה, יש כללים הנוגעים לביעור חומרים – הגדרות מנהליות ביחס למה שחשוב וראוי לשימור ומה אפשר להשמיד. צרפת ובריטניה, כשעזבו את הקולוניות שלהן, בחרו מה להשאיר, מה לקחת איתן ומה להשמיד, וההחלטות האלה מכתיבות לנו את נגישות המקורות – למשל בישראל או במרוקו.⁶ אלה הכרעות חיוניות לעבודתו של כל ארכיון, תוך־משרדי או כלל־מדינתי. מקום אחסון הוא משאב יקר, ורוב הנירת יושלך לפח הזבל (הממשי והמטפורי) של ההיסטוריה. אנחנו יודעים שמדינות וגופים ציבוריים משליכים מסמכים שעלולים להאיר אותם באור שלילי, אבל רוב ההשלכה לפח זדונית הרבה פחות וכפופה לסדרה של כללים בירוקרטיים, רשמיים יותר או פחות. ההחלטות הללו – מה מבזבז מקום ומה ראוי לשימור – יכתבו את מה שיעמוד לרשותנו, ההיסטוריונים.

השכבה השלישית היא הנגישות לארכיונים – מי יקבל אישור לעיון בחומרים ומי לא. לפעמים נחוצה חסות של מוסד אקדמי, לפעמים של ממליץ מתוך הקהילה האקדמית המקומית, לפעמים רק לאזרחים יש גישה ובמקומות מסוימים הגישה כרוכה בתשלום או אפילו בשוחד. גישה לחומרים דורשת לפעמים פנייה לערכאות משפטיות. לפעמים היא תלויה פשוט ביכולת כלכלית לנסוע לחו"ל ולשהות בסמוך לארכיון לתקופה ממושכת. חלק מחסמים אלה מוצבים על ידי הארכיון או הישות שהוא מתעד; וחלקם לאומיים, מעמדיים ומגדריים. הנגישות שלנו לארכיונים תלויה אם כן בשומרי סף. לטוב ולרע, הנגישות לחומרים תלויה גם באינטראקציה הבין־אישית עם ארכיונאים וארכיונאיות, שיכולים לחשוף אותנו לחומרים שעדיין לא מקוטלגים, לספר לנו מה עומד מאחורי הכותרות הגנריות בקטלוג, לחסום בפנינו גישה לחומרים מסוימים או להכחיש את קיומם.

השכבה הרביעית, הקשורה הדוקות לשכבות הקודמות, היא שכבת הקטלוג, שלעיתים מתהווה במקביל ליצירת

החומרים הארכיוניים ולפעמים מאוחר יותר, על ידי עובדי הארכיון. בארכיון המצרי עבדתי על תיקים שכותרתם "התכתבויות יוצאות-נכנסות" ו"משטרת קהיר, 1880". איתור החומרים שלי הצריך עבודה ממושכת (ונינוחה) של דפדוף. בארכיונים רבים אחרים אנחנו מחפשים על פי מפתח נושאי ותלויים בעבודתו של הגוף שייצר את המסמכים מלכתחילה או לחלופין – בעבודת הארכיון עצמו, שהשתמש במילות המפתח השימושיות למחקרנו (אם יש לנו מזל). הרי גם מילות המפתח המוצמדות לתיק, כמו מסמכי התיק עצמם, הן תולדה של הזמן והמקום שבו חוברו. קטלוג כללי מאוד או לא שיטתי ישפיע על יכולתנו לערוך מחקר ועל הסיפור שנספר בסופו של דבר. סיפור העכברושים של האנוני, למשל, לא התחיל מתיק שזו כותרתו. הוא התחיל מדפדוף מייגע בנתונים מספריים על דברים אחרים לגמרי. לתוך כל אלה נורקת ההיסטוריונית, התלויה, כאמור, בתקציבי נסיעות ותקציבי מחקר, בוויזת שהייה ובאישור לעבוד בארכיון. עבודת המחקר בארכיון מהדהדת עבורנו את השאלה המסתורית ביחס לקשר בין מה שקראנו בארכיון לבין מה שנכתוב בדוקטורט ולמה ש"באמת קרה". והתשובה חייבת להיות בעת ובעונה אחת "כפי שמצאתי בארכיון" ו"אין לי באמת מושג" – ולכן היא מתומצתת לעיתים בנוסחה "זה מורכב". עבודת הארכיון איננה רק מפגש של אינטלקט עם רוחות העבר, אלא גם מפגש של עיניים יבשות עם אותיות קטנות, מיקרופילמים שחוקים ואבק. עייפות, התרגשות וחרדה, מונוטוניות ושחיקה, התרוממות רוח וקפאין. צירי ברקסטון היקס בעת הזו ותינוק שמת בתוך כד חמאה בבית השכנה, סיפור המהדהד במחשבותיי גם היום, כמעט עשרים שנה אחרי שקראתי עליו בארכיון. ילדים שנדרסים על ידי כרכרות אינם חלק מהסיפור שלי, כי הם מופיעים בכיעוטי הלילה, למרות הנחמה שהם מתים כבר 150 שנה. אני מאמינה לנערה המתעקשת שהיא אכן נאנסה, כי היא מדברת אליי ישירות, בערעורה המתורגם לשפה הכתובה, כמו הרבה מאוד נערות אחריה. ויעקב ג'וללה, שכתבתי עליו במבוא למאמר ההוא, במכתב ההתאבדות שלו שנכתב בעברית אבל תורגם לצרפתית וממנה לערבית והגיע אליי בגרסתו זו, גרסה שטולטלה בין השפות עד לבלי היכר – מדבר אליי אל מעבר לקבר.⁷

עד כאן סיכום קצר של המאמר ההוא והרהורי על הארכיון הגשמי, שהתארחתי בו בתחילת העשור הראשון למאה העשרים ואחת למשך 11 חודשים ואשר הפך אותי להיסטוריונית. מאז רובנו לא מגיעים לארכיון לזמן רב כל כך. אנו משתמשים במצלמה דיגיטלית, וארכיונים רבים יכולים לסרוק עבורנו חומרים או לתת לנו בלחיצת כפתור גישה מרחוק למיליוני מסמכים. אם לפני כעשור

התמלאתי בפירוורים של צמח שלא אנקוב בשמו בארכיון חבר הלאומים בז'נבה, היום כבר אינני חייבת לטרוח – ארכיונים רבים יאפשרו לי גישה לסריקה איכותית של חומריהם. את הדפדוף בחדר הארכיון מחליף העלעול בצג המחשב בבית או במשרד; ולשכבות התיווך שתיארתי לעיל מצטרפת איכות הצילום או הסריקה (שנעשתה על ידינו או על ידי הארכיון עצמו) – שעלולה להפוך חומרים לבלתי קריאים ולכן לא רלוונטיים למחקר.

מה איבדנו בתהליך הזה? בראש ובראשונה את הנחת, ואיתה – מגעד מסוים של אינטראקציות אנושיות וגם חלק מההבנה של אותן שכבות תיווך שהופכות לשקופות. אבקש לטעון להלן שהמגע עם המסמכים בארכיון אפשר לנו היכרות עם ההיגיון הארכיוני, היכרות שהנגישות המיידית דרך אתר הארכיון נוטה למחוק. נגישות זו מאפשרת לנו לשכוח את העבודה שהושקעה ומושקעת כדי לתווך לנו את העבר ולמחוק חלקים מתוכו, באופן שמצריך חשיבה מחודשת על עבודת ההיסטוריונית.

בשבח הבירוקרטיה

הכניסה לארכיון היא טקס חניכה בשני מובנים. הביקור הראשון של סטודנטית בארכיון הוא טקס חניכה למקצוע, ואילו ביקור ראשון בכל ארכיון חדש הוא טקס חניכה לארכיון הספציפי. הראשון גרם למרותי ומורי באוניברסיטה להתייחס אליי אחרת כשחזרתי לראשונה מקהיר, כאילו הפכתי לשותפת סוד. השני מאציל תחושה של זכות מיוחדת וחשיבות למגע עם המסמכים, שסוף סוף הורשינו לעלעל בהם, אחרי שעברנו את הטקסים הייחודיים לארכיון ועברנו בהצלחה את מבחניו. טקסי מעבר, טוען האתנוגרף ארנולד ון גֶנֶפ, דורשים מאיתנו להעמיד פנים שאיננו יודעים איך ללכת או לאכול בעצמנו ושעלינו ללמוד מחדש את המחוות הקטנות של היומיום. טקס החניכה, טוען ויקטור טרנר, דורש מאיתנו לנהוג בצניעות ובענווה ולציית למנחי הטקס ללא ערעור. תהליך זה, מוסיף מקס גלקמן, מייצר ריטואליזציה של יחסים אנושיים ומעניק גושפנקה להבדלים מובנים בין שווים.⁸ שורת הטקסים המלווה אותנו בכניסה לארכיון, אני טוענת כאן, הדורשת מאיתנו ללמוד מחדש – לקרוא בציבור, לכתוב במחברת, להחזיק מסמך ולהזמין ספר מהמחסן – מייצרת ריטואליזציה של המסמך הארכיוני וזו, בתורה, מעצימה את ההילה של מגענו עם המסמך, ובמידת מה את הפטישיזציה של המסמך הארכיוני. מעט מאוד מלימודי באוניברסיטה הכשיר אותי למפגש עם הארכיון. במובנים רבים, לעבודת הארכיון יש אופי פקידותי, זר לחוויית העבודה של סטודנטית, ודורש למידה.

למשל שעות הפתיחה, שיכולות להיות שמונה שעות ביום ויכולות להיות שלוש שעות ביום שלוש פעמים בשבוע, בהתאם לתקציב הארכיון. נסיעה לארכיון יכולה להתבזבז לחלוטין, אם לא בדקנו מראש את שעות הפתיחה. לא פחות חשוב – שעות הזמנת התיקים: בדרך כלל יש חלון הזדמנויות אחד או יותר במשך היום ואם החמצנו אותם, נצטרך להגיע שוב למחרת. האם ניתן להזמין מראש? מתי שעת ההזמנה המאוחרת ביותר המאפשרת קבלת תיקים באותו יום? כמה תיקים ניתן להזמין מראש? כמה תיקים ניתן להזמין במקום? כמה תיקים ניתן להחזיק על השולחן בו זמנית?

הביקור הראשון בארכיון, לעיתים הימים הראשונים בארכיון, כפי שגם מתארת אותם פארז', מעוררים תחושה של אי-התמצאות או חוסר אוריינטציה. היכן מפקידים תיקים? מה מותר להכניס לחדר הקריאה? כבר קרה לי שהגעתי לארכיון בלי עיפרון ונותרתי בלי כלי כתיבה – אם כי ארכיונים רבים מעמידים לשירות הקוראים עפרונות קטנטנים, באורך חמישה סנטימטרים לערך. אחרים לא, ומצאתי את עצמי משוטטת בעיר זרה בחיפוש אחר חנות למכשירי כתיבה, שכמותה הולכות ומתמעטות בימינו.

כרטיס הקורא הוא כשלעצמו טקס חניכה להיגיון של הארכיון והמוסד שהקים אותו. במצרים התהליך ארך כמה חודשים וכלל מכתב המלצה. ההמתנה לכרטיס הקורא כרוכה בחוסר ודאות, להיות או לחדול. השאלה אם עבודת דוקטורט תיכתב או לא תיכתב תלויה לגמרי בהחלטת שירותי הביטחון של הארכיון. בכל מקום אחר שביקרתי בו מאז היה הכול פשוט יותר. בארכיונים ישראליים הפקדתי תעודה מזהה בכניסה (גם כאן חשוב לכדוק מראש – יש הדורשים תעודה ממשלתית ואינם מסתפקים בכרטיס סטודנטית או עובדת). בארכיון הלאומי הבריטי נדרשתי לשתי תעודות מזהות שונות, אחת צריכה לכלול כתובת. ידיד שלי כמעט לא הורשה להיכנס, כי גילה להפתעתו שרישיון הנהיגה שלו אינו בתוקף כבר חודשיים. בהיעדר מסמך רשמי עם כתובתי באנגלית, נדרשתי להקליד את כתובתי בעברית ביישומון התרגום של גוגל, שמשום מה התקבל כאישור רשמי לאמיתות כתובתי והורשתי להיכנס. מביקור בן שבועיים בספריות וארכיונים באנגליה וצרפת חזרתי עם שבעה כרטיסי פלסטיק שונים שתמונתי מוטבעת עליהם. לצידם, כרטיס הקרטון ממצרים שתמונתי מודבקת עליו עדיין שמור עימי. תהליך הנפקת הכרטיס, העמידה בתור, הציפייה, תהליך הזיהוי, הצילום, הדפסת הכרטיס – כל אלה אורכים לעיתים קרוב לשעה ויש להביאם בחשבון בתכנון הביקור. לפעמים תג אחד יכניס אתכם למבנה הארכיון, ואחר לחדר הקריאה; התעודה שהופקדה בכניסה

לכניין תהיה נחוצה שוב בחדר הקריאה ותדרוש התרוצצות הלך ושוב; אחרי שהסרתם את המעיל ונעלתם אותו יחד עם התיק בתא האחסון האישי בכניסה, יתברר שדווקא כאן נדרשת תעודת סטודנט ותצטרכו לחזור לחדר הארונות ולאסוף אותה. הטקס המסובך, המייגע, הבלתי צפוי לעיתים, מעניק לנו את נקודת הכניסה הראשונה לבירוקרטיה הארכיונית ולהיגיון הבירוקרטי של הגוף שייצר אותה. הוא גם מעניק לנו טקס חניכה ראשוני לארכיון עצמו, ולצעירים שבינינו – טקס חניכה למקצועו של ההיסטוריון. התרגשות, בלבול, תהייה, סבלנות – ואנחנו נכנסים בשעריה של ההיסטוריה.

משנכנסנו בשערי הארכיון, פעמים רבות יוקצה לנו מקום קבוע. האם תקראו תיקים עצומים בגודלם? האם תצטרכו תאורה טובה? האם תצטרכו מעמד למצלמה? האם תעדיפו חלון או את מרכז החדר? האם תעבדו עם מסמכים עתיקים במיוחד? מגוון שאלות שלא תמיד יש לכם תשובה עליהן בהתחלה, אף שאתם רוצים מאוד לענות נכון. מעבר מקום מלווה בפנייה מחודשת לדלפק הקבלה, והוא לא תמיד אפשרי באותו יום. בביקור הראשון שלי בספרייה הלאומית של צרפת, בחורף 1999, חודשים אחדים לאחר פתיחתה באתרה החדש והמוזר ברחוב טולביאק שעל גדות הסן, הוקצה לי מקום בחדר הקטלוגים. כאשר התברר לי שאי אפשר להזמין ספרים בחדר זה, נדרשה שעת עבודה שלמה של הספרנית ואנשי התמיכה הטכנית כדי לבטל את המקום שהוקצה לי ולהזמין חדש. הקוראים הוותיקים כבר יודעים מה זווית הבניין ביחס לשמש ואיזה מקום נהיה חם באופן בלתי נסבל בשעות הצהריים, ולך, הקורא הצעיר, נותר לגלות זאת בעצמך. אל יקל הדבר בעיניכם.

תחנתנו הבאה תהיה הקטלוג. ארכיונים נבדלים ברמת הקטלוג הזמין מראש לעיון ברשת. הארכיון הלאומי הבריטי מופתי מבחינה זו: הקטלוג כולו נמצא ברשת ומאפשר הן חיפוש מילת מפתח והן חיפוש היררכי בחטיבות הארכיוניות השונות. ניתן ללמוד מראש את החטיבות השונות, לחפש את התיקים הרלוונטיים ולהגיע לארכיון כאשר התיקים הראשונים כבר מחכים לכם בתא עם מספר המושב שלכם. במקומות אחרים (למשל בארכיון הדיפלומטי הצרפתי בנאנט), החומרים הנמצאים ברשת חלקיים מאוד. אם הצלחתם להשיג את הקטלוג מעמיתים או מביקור קודם, תוכלו להזמין תיקים מראש במייל, ואלה ימתנו, עם שמכם, בדלפק הקבלה.

בארכיונים רבים הקטלוג או חלקו נמצא עדיין בקלסרים או כרוך בספרים. בארכיונים של משרד החוץ הצרפתי, בנאנט ובלה קורנב, זה עדיין המצב. בארכיון חבר הלאומיים בוֹנֵבֶה הקטלוגים האלה סרוקים, והארכיונאים שלחו לי

את הקבצים בשמחה. כאן התועלת בחיפוש מילת מפתח שולית, ורוב העבודה תוקדש להבנת ההיגיון הארכיוני. מהן החטיבות המרכזיות בארכיון? מהן החטיבות הרלוונטיות למחקר שלי? כיצד מאורגן המידע בתוכן ומה ההיררכיה הרלוונטית לי? עשורים שבהם התרגלנו לחפש מילת מפתח בקטלוגים ובמנועי חיפוש גרמו לנו לדלג על הארכיונאים והארכיונאיות – שכן הכול פרוש לכאורה לפנינו. גם בחדר הקלסרים, המכיל את הקטלוגים הרלוונטיים לנו, נדמה שדפדוף בקלסר הנכון יביא אותנו אל מחוז חפצנו. שיחה עם ארכיונאית או ארכיונאי מעלה רעיונות שלא חשבנו עליהם. הם האשפים של ההיגיון הארכיונאי ויודעים לנווט בתוכו. גם אם נדמה לנו שאנחנו יודעים מי היה הגוף האחראי לסוגיה שמעניינת אותנו, שיחה עם הארכיונאים פותחת שבילים חדשים. עוד על כך בהמשך.

גם כשהתיישבנו במקום הנכון והזמנו את המסמך הנכון, נכוננו לנו מפגשים בירוקרטיים. בארכיון הלאומי הבריטי ובספרייה הרפואה בפריז יחווה לתת לכם גושים אפורים של ספוג תעשייתי לתמיכה בספר משני צידיו, כדי שחלילה לא תתפתו לפתוח אותו לרווחה ולהרוס את הכריכה. הספר חייב להיות פתוח בתשעים מעלות, ואחד משומרי הארכיון יעבור לידך מדי פעם כדי לבדוק שלא הטאת ופתחת את הספר בזווית רחבה יותר. משקולות, פסים עשויים חרוזי מתכת ומכוסים בד לבן, עומדים לרשותך ומשמשים להחזיק את הספר פתוח, כדי שלא תתפתה להחזיקו באצבעות או להניח עליו חפצים שיפגעו בשלמות הנייר. עם מסמכים מסוימים תידרשי ללבוש כפפות, ועם אחרים תצטערי שלא עשית זאת, כי הידיים מתכסות בשחור – בשכבה דקה של דיו הנפרדת מהנייר ומתיישבת על ידיך. אם נחשוב שוב על העבודה בארכיון כטקס מעבר, הרי שהמגע הללו עם הנייר, המשקולת, גושי הספוג המסורבלים, השומר שמציץ מעבר לכתף, אחראית חדר הקריאה המבקשת שתעברי לשולחן קרוב יותר לדלפק הקבלה כדי שתוכל להשיג עלייך – כל אלה מאצילים עלייך תחושת הישג ואחריות, ועל המסמכים – מעטה דק של קדושה.

בשבח האיטיות

חיפוש מילת מפתח מעניק לנו קיצור דרך שימושי מאוד. גוגל, גוגל בוקס ומאגרי העיתונות היהודית והערבית בספרייה הלאומית בירושלים מציעים לנו לדלג על הדפדוף ולהגיע ישירות לטקסט הרלוונטי (תלוי באיכות הפענוח. מובן שלפעמים אין תחליף לדפדוף סבלני). חיפוש מילת מפתח בקטלוג מציע לנו לדלג על הלמידה המייגעת של ההיררכיה המוסדית, העומדת בבסיס פעולתם של הגוף

המארכב והמאורכב, ולהגיע ישירות אל התיק הרלוונטי. אנחנו מגיעים לשבועיים לארכיון, מכינים רשימה שדלינו מהקטלוג ומצלמים אלף תמונות ליום. את צריבת העיניים של הארכיון המצרי החליף במקרה שלי כאב חד בשכם ימין, תוצאה של חזרה מונוטונית על פעולה אחת.

האישיות מאפשרת קריאה הקשרית. מה אני מחפשת? איך אדע שמצאתי? האם מה שמצאתי מייצג? האם מה שמצאתי הוא דוגמה לתופעה רחבה יותר, או שמא מקרה חריג? מה עוד הטריד את הפקידות באותה תקופה ממש, מלבד נושא מחקרי? מתי אדע שמיציתי? מתי אדע שיש לי מספיק חומר לדוקטורט? המחקר בארכיון הוא עבודה ארוכה ומייגעת של למידה. מתוך אלפי מקרים העוסקים בסכסוכי קרקע, מקרי רצח, גנבת תכשיטים וגנבת בהמות, קומץ של סיכומי חקירה או משפט שיש להם רלוונטיות למחקרי על נשים בשוליים הופכים למעניינים על רקע אותה שגרה משטרתית. הנערה שמערערת על פסק הדין נשמעת לי צועקת, כי עשרות אחרות שותקות. הסיפור מיוצר על ידי הדפדוף, לא על ידי החיפוש. הדפדוף מאפשר למצוא את מה שלא קוטלג תחת מילת מפתח. האישיות והדפדוף מאפשרים לנו קריאה הקשרית ומציאת חומרים שלא חיפשנו מלכתחילה. האישיות מאפשרת לנו להבחין בין יוצא הדופן לשגרתי.

האישיות גם נותנת מקום למקורות: דפדוף בתיק שמתגלה כלא רלוונטי, אבל נמצא בו מסמך מפתח שיוביל למחקרים עתידיים, או יגיע לשיעורים שלי כחומר להוראה. הנה, לדוגמה, בארכיון עיריית תל אביב חיפשתי חומרים על תחנת העצה לבעיות המין שהפעילה העירייה, ואגב כך דפדפתי בתיקי הבריאות של העירייה ושל בית החולים הדסה תל אביב. שם איתרתי תיק חקירה פנימי של בית החולים מקיץ 1933 על אודות מותו של חיים ארלוזורוב – המבקש לברר אם היה אפשר להצילו משהגיע לבית החולים. קראתי לארכיונאית, שהתרגשה מאוד, והוסיפה משפט ברוח זו לתיאור התיק בקטלוג הממוחשב. אותה ארכיונאית, אגב, אמרה לי נחרצות, שנושא המחקר שלי הוא המוזר ביותר שפגשה, אבל זה סיפור ליום אחר. בארכיון הציוני, באחד מתיקיה של הלן בנטואיץ', רעייתו של היועץ המשפטי של ממשלת המנדט הבריטי ומתנדבת פעילה בחיי החברה הגבוהה בירושלים בזכות עצמה, מצאתי ציור של ילדה בת תשע, אחייניתה של בנטואיץ', רוזלינד פרנקלין, שלימים היה לה חלק בגילוי הדי־אן־איי אך היא זכתה רק להכרה מאוחרת. היה זה בשבילי מפגש בלתי אמצעי עם גרסה צעירה מאוד של אישיות גדולה מאוד.

דפדוף והיכרות עם ההיררכיה המוסדית שביסוד הקטלוג מאפשרים להבין גם את יחסי הכוחות הבונים את הסיפור

שאני מספרת. מי כפוף למי? מי מדווח למי? מהם הדיונים שמתכתבים זה עם זה ומהם הדיונים שמתנהלים במקביל? היכן אני רואה למידה תוך־מוסדית והיכן הדמיון מקרי או מוסבר על ידי גורם שלישי? עבודה ארכיונית של דפדוף ושל למידת הקטלוג עצמו וההיגיון שלו מייצרת־משחזרת את המבנה שלתוכו אנחנו מגבשים את הסיפור שלנו. הדפדוף המונוטוני חיוני, טוענת פארוז, כי רק כאשר עינינו מתרגלות לחשכה ביער, אנחנו יכולים להתחיל להבחין בצורתם של העצים. נוכל לקרוא בין השורות רק כאשר נלמד את המרקם של השורות עצמן: את צפיפותן, את זוויתן, את קצב כתיבתן. מכיוון שיצירת המסמך הארכיוני, כמו גם הארכיון עצמו, היא תהליך של שליטה כפי שהיא תהליך של תיעוד, עלינו להבין את ההיגיון המכונן אותו, את מה שנכתב בו ואת מה שלא נכתב בו, לפני שננסה להבין מהן האינטראקציות האנושיות שהוא מתעד.⁹

אבל האישיות הזו יקרה מאוד. כדוקטורנטית באוניברסיטה אמריקנית נהניתי ממלגת מחקר ומשנה שהוקדשה למחקר בלבד. פנאי כזה הוא נחלתם של מעטים, וגם זאת – בתקופות מצומצמות בחיים, תקופות של חסד. רובנו נוסעים היום לתקופה קצרה, עובדים בארכיון מפתחה עד סגירה ומתמודדים עם אתגרים של כרטיסי זיכרון מלאים וסוללה ריקה.

אבל אנחנו יכולים להמשיך לדפדף. קטלוגים של הספריות נותנים לנו אפשרות להגיע למדף וירטואלי, שבו נמצא קישורים לספרים שקוטלגו בסמוך אליו. מדף הספרים בספריות, המסודר על פי שיטת הסיווג הספרנית התמטית של דיואי, תמיד גילה לי ספרים שלא חשבתי עליהם ולא עלו בחיפוש הקטלוגי. למידה מעמיקה ומקדימה של קטלוג הארכיון עושה לנו עבודה דומה. חיפוש מילת מפתח יביא אותנו לתיק שעשוי להיות רלוונטי. אבל התיקים שלפניו ואחריו עשויים לספר את תחילת הסיפור ואת סיומו. התיקים הבאים במעלה ההיררכיה מסבירים לנו את ההקשר ליצירת המסמך ואת מיקומו. עד כמה הגוף שטיפל בנושא היה מרכזי או פריפריאלי לתחום העיסוק? עד כמה הדיון שאני מוצאת ישפיע בסופו של דבר על המציאות, או שמא מדובר בדיון צדדי וחסר השפעה?

ולדפדף לאט. קיבלנו את התיק – נצלם את כולו. מה שלא נראה רלוונטי כרגע עשוי לקבל הקשר בהמשך. מה שחשבנו שאנחנו מחפשים עלול להיות ממש לא מעניין, והדפדוף עשוי להעלות שאלות צדדיות שלא חשבנו עליהן מראש. הגעתי לארכיון המצרי כדי לכתוב על זנות ומין מחוץ לנישואים. גיליתי את סיפורן של שפחות משוחררות וגורלן בחברה המצרית, שהעבדות בה הייתה עדיין חוקית לפחות עד ראשית שנות השמונים של המאה התשע־עשרה.

כשחיפשתי בארכיון חבר הלאומים בז'נבה חומרים על זנות וסחר בנשים, קראתי בקפידה את הקטלוג והגעתי לחומרים שלא הכרתי ועסקו בסחר בסמים, ובעיקר בהפללה העולמית של חשיש. אם מדפדפים מגיעים לעולמות מופלאים. החשש שלי הוא שאובדן האיטיות יביא איתו חוסר סבלנות למחקר ארוך ובעקבות זאת לשאלות מחקר צרות יותר, חיפוש מתחת לפניס, הסתמכות יתר על ההיגיון הקטלוגי של הארכיון ואובדן האקראיות שבמחקר הארכיוני.

בשבח המהירות או: שבועיים בעיר זרה

המהירות מאפשרת את אחד המפנים המעניינים של השנים האחרונות: צמיחתה של ההיסטוריה העל-לאומית. זוהי היסטוריה המחפשת את הקשרים בין חלקים שונים של העולם, תהליכים שמתחילים במקום אחד ומסתיימים במקום אחר לגמרי, תהליכים חוצי גבולות ושיתופי פעולה בינלאומיים. צמצום המחקר ההיסטורי לגבולותיה של מדינת לאום נובע בין השאר מהלוגיסטיקה של המחקר: למידת השפה, השגת אישור ארכיוני, השגת ויזה, התמקמות בעיר זרה, שכירת דירה, למידה של ההיגיון הארכיוני ושנת מחקר רצופה. הפרקטיקה של ההיסטוריון הייתה מעוגנת בסיפור לאומי, וההיגיון שלה היה לוגיסטי לא פחות מאשר אידאולוגי. היום, כפי שציינתי לעיל, כשאנחנו מצוידים באמצעי צילום דיגיטלי וכאשר הארכיונים כבר סורקים חומרים ומאפשרים לנו להוריד אותם ישירות למתקן החסן נייד או להעלות אותם לענן שלנו, שבועיים של מחקר בארכיון יכולים לספק חודשים ואף שנים של עבודה. בעזרת הקטלוגים הקיימים באתרי הארכיונים אנחנו יכולים ללמוד את ההיגיון הארכיוני מראש, להגיע עם רשימה מוגדרת ולהספיק לאסוף חומרים רבים ולהמשיך הלאה. אם העבודה על הדוקטורט שלי התבססה על שנה בארכיון, הרי שעל הספר שלי כבר עבדתי בדילוגים בני שבוע או שבועיים כל פעם – לז'נבה, פריז, נאנט, לונדון, קהיר וירושלים.

כבר לא נדיר היום למצוא עבודות דוקטורט המבוססות על מחקר רב-ארכיוני בכמה מדינות – מחקר על תנועת הנשים הסורית והלבנונית שנשען על מחקר בבירות, קהיר, דלהי, פריז וז'נבה; מחקר על ההיסטוריה של האינטרפול המבקר ב־23 ארכיונים בשבע מדינות; ומחקר על סחר בנשים יהודיות, שנע בין ארכיונים מזרח אירופיים, ארכיון חבר הלאומים בז'נבה וארכיונים ארגנטינאיים. המשותף לעבודות אלה (וגם למחקר שלי בשנים האחרונות) הוא הטענה שישנן תופעות חוצות גבולות שאפשר לחקור רק אם נחצה גבולות בעצמנו, ושתנועה גלובלית של אנשים, רעיונות וסחורות הגדירה גם תקופות ותופעות היסטוריות

שבעבר חקרנו רק במסגרת מדינת הלאום וכאילו התעצבו באופן בלעדי רק בתוכה. המפנה הלוגיסטי שהביאה איתה הדיגיטציה מאפשר היום לשאול שאלות חדשות, לאתר הקשרים גלובליים, לנוע בעקבות השחקנים ההיסטוריים שלנו ולאחר תמורות בזמן ובמרחב.

התוצאה היא, למשל, מחקרה של נובה רובינסון, המאתגר את ההיסטוריה של תנועת הנשים ומראה כיצד נשים לבנוניות, תורכיות והודיות ביקשו להיות חלק מתנועת הנשים העולמית ולהשפיע על האג'נדה שלה.¹⁰ דורות קודמים של היסטוריוניות ביקרו את השיח הפטרוני (או שמא המטרוני) של תנועת הנשים המערבית, אך לא העלו בדעתן לחפש (ואולי פשוט לא הצליחו לאתר) כיצד תנועות נשים בהברות אחרות תפסו את סדר יומה של תנועת הנשים וביקשו להיות מיוצגות בתוכה. בדומה לכך, הסיפור של האינטרפול כבר לא יכול להיות מסופר רק מלונדון ופריז, כי התשתית לשיתוף פעולה בין-משטרי נבנתה בכמה מקומות שונים בעולם, שלמדו לשתף פעולה ולמדו להשתמש בטלגרף, בדואר ומאוחר יותר גם בטלפון, כדי להעביר מידע ולהתמודד יחד עם האתגרים שהביאה איתה ההאצה הגלובלית של שלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים.¹¹ ההיסטוריה של סחר בנשים מסופרת בדרך כלל מפריז, לונדון, ניו יורק ובואנוס איירס, ומבוססת על מקורות באנגלית, צרפתית וספרדית. זהו מחקר על תחנות היעד ועל הארגונים שהוקמו כדי להילחם בסחר בנשים. מחקרה של אלכסנדרה יקובצ'אק, לעומת זאת, נע בין כמה אתרים במזרח אירופה ומבקש, בעזרת שימוש בפולנית וביידיש, לאתר את שורשיה של ההגירה היהודית לזנות באופן שהיסטוריונים בעבר לא בדקו כלל.¹²

המהירות פותחת אופקים חדשים ופותחת פתח לחקר ההיסטוריה של ההאצה הגלובלית של שלהי המאה התשע-עשרה ואילך. היא מאפשרת לאתר חיבוריות ורשתות, היא מאפשרת לנו להתחיל סיפור בלבוב ולסיים אותו בניו יורק, עם כמה עצירות בדרך. ומה אנחנו מאבדים? את הספציפיות וההקשריות של הזמן והמקום. היסטוריה שיכולה לקשר בין אתרים שונים ועדיין להישאר נטועה בהקשר המקומי יכולה להעשיר את עבודתנו ההיסטורית.

מפגשים אנושיים

עמודי התודות בספרי מחקר מספקים לנו הצצה אל אחרון הקלעים של עבודת ההיסטוריונית יותר מאשר כל הערת שוליים. אל תדלגו עליהם. כך גיליתי שאני מופיעה בעמודי התודות של מיר ירפיץ (Yarfitz), שחקר את רשתות הסחר בנשים בארגנטינה – כי גיליתי לו היכן נמצא ספר הקודים,

שעוזר להבין את המסמכים המקודדים בארכיון חבר הלאומים בוֹנבה. אני מודה למריו רואיז (Ruiz), שליווה אותי בביקורי הראשון בארכיון המצרי. לג'ניפר דר (Derr) כתבתי לראשונה אחרי שגיליתי שהחומרים שהזמנתי בספריית מכון וולקס בלונדון שמורים כבר על שמה. כך הבנתי שכדאי שנדבר. המפגשים בין חוקרים ותלמידי מחקר בארכיונים מייצרים ידע. ון מספר על המפגש הזה כדי להבליט את גאונותו הארכיונית בהשוואה לעמיתיו; ומינה אנר (Ener) המנוחה עושה דבר דומה כשהיא מספרת איך המשיכה כיוון מחקרי שהסטודנטים האחרים בארכיון הקניטו אותה בגינו. כשהתלמידות שלי ביקרו לאחרונה בארכיון הדיפלומטי הצרפתי בנאנט, הן קיבלו כמה טיפים מתלמידות מחקר שישבו בארכיון. חדר הקריאה בארכיון הוא מקום מפגש לפרויקטים בתהליך כתיבה. החוקרים ותלמידי המחקר מחליפים רעיונות ומשתפים מידע. תהליך הכתיבה שממתין להם יהיה ארוך ובודד, יעבור זמן עד שהם ירגישו בטוחים מספיק לחלוק את מחקרם עם אחרים. בינתיים הם מתוודעים לאחרים בשלבי מחקר דומים לשלהם או מתקדמים מהם בחדר הקריאה של הארכיון. מכיוון שבארכיון, כמו בספרייה, שוררת בדרך כלל דממה, הקפיטריה של הארכיון היא הזדמנות לשיחות אגב ולתגליות חדשות. בארכיונים קטנים יותר, יהיה זה ספסל או שניים ליד מכונית החטיפים והמשקאות. בארכיונים כאלה, אגב, כדאי להצטייד מראש בכריך.

החוויה שלי בארכיון המצרי הייתה שונה בתכלית, אבל מעניינת לא פחות. רואיז, שהיה בארכיון לפני, הסביר לי כמה מהנהלים וסיפק לי עצות ראשוניות מועילות מאוד (אפשר לראות בו, במונחיו של ון גנפ, את החונך של טקס המעבר שלי). לעומת זאת, כמעט כל תלמידי המחקר המצרים בארכיון סירבו להכיר בקיומי, לשוחח איתי או אפילו להישייר מבט. כך איבדתי משאב יקר ששימש סטודנטים וחוקרים זרים אחרים – סיוע בפענוח מילה או עצה נקודתית מעת לעת. חברה שהייתה איתי בארכיון כמה חודשים אמרה שהיא קצת מקנאה בי, כי השיחות שמבקשים לגרור אותה אליהן מבזבזות את זמנה. אבל בכל זאת, היו שיחות גנובות פה ושם – סטודנט שפנה אליי בלבביות כשהגעתי ביום חמישי בבוקר, יום שבו הארכיון כמעט שומם; סטודנטית שתפסה אותי לשיחה קצרה בדרך לשירותים, וע', שהתעקש, למורת רוחם של חבריו, לגשת לשוחח איתי בכל ביקור שלו בארכיון. לעיתים הוא חצה את חדר הקריאה, בהפגנתיות כמעט, והתיישב לשוחח איתי (כולל הקריאה: "אני רואה שהכיבוש הישראלי הגיע למיקרופילם!", ששעשה אותו מאוד, ואותי קצת פחות).

כשהוא סיים את הדוקטורט, הוא הביא כריכים כדי לחגוג את ההישג והתעקש לשבת ביני לבין שולחן מלא בחבריו, ולפטפט איתי מעת לעת. זו הייתה חוויה נדירה ומחממת לב.

הארכיונאים והארכיונאיות הם משאב נהדר. הקטלוג הממוחשב מעורר אשליה שאיננו צריכות כבר את הספרנים והספרניות, הארכיונאיות והארכיונאים, שכן חיפוש מילת מפתח מוביל אותנו ישירות לתוצאה הרצויה בלי צורך להתייעץ. אבל את הלמידה הארוכה והמייגעת של ההיגיון המוסדי שמאחורי הארכיון הם כבר עשו בשבילנו. בלה קורנב, לא רחוק מפריז, הכינה לי הארכיונאית רשימה של תיקים ארכיוניים ממשרדי ממשלה שלא הייתי חושבת עליהם. בוֹנבה הציע לי הארכיונאי ליצור קשר עם חוקר שביקר בארכיון וחקר סוגיות דומות לשלי. אורית ואקנין יקותיאל מספרת כיצד עצה של ארכיונאי הביאה אותה לתיקי הטיהורים הפוליטיים במרוקו של תקופת וישי, שזמן קצר טרם ביקורה נפתחו לציבור.

השאלה האחרונה שמעסיקה אותי בסעיף זה היא: האם גם לנו, ההיסטוריונים, יש, או צריכה להיות, "עבודת שדה"? כלומר, האם חשוב שנחיה בחברה שאנחנו כותבים עליה? לכאורה, ללא טכנולוגיה של מסע בזמן, ממילא איננו יכולים לעשות עבודת שדה. מה ההבדל אם כך בין לשבת בנוחות ביתי ולהוריד מסמכים מהארכיון לבין לנסוע למדינה שאני חוקרת ולחיות בה? עבודת שדה בארכיון משמעה, במונחיה של אן סטולר, הבנה של ההיגיון הבירוקרטי של המוסד שאנחנו חוקרים – היגיון שבא לידי ביטוי, בין השאר, בשעות הפתיחה ובריבוי השלבים שנידרש לעבור בדרך אל המסמך. לצד זאת, עבורי, שנת מחקר במצרים משמעה גם להיות ספוגה בשפה הערבית המצרית מבוקר עד ערב, שיחות אגב ותובנות שאין להן תחליף, שכותן יפה גם בחלקו לשחקנים ההיסטוריים שאני חוקרת.

דיגיטציה ומחיריה

אנחנו, ההיסטוריונים, נוטים להכחיש שאנחנו מתגעגעים לריח המסמכים. אינני יודעת על אחרים, אבל אני מתגעגעת למגע של המסמך, לריח שלו, להתרגשות של פתיחת התיק ולתגליות שבתוכו. ההתרגשות, האכזבה, המנעד הרגשי של התגלית הארכיונית, העיניים הצורבות, הכתפיים הכואבות, ההליכה מחדר המלון או הדירה השכורה אל הארכיון, העלייה במדרגות, האוטובוס אל הארכיון וההתרגשות שנבנית בדרך. עבורי, המגע עם המסמך הארכיוני הוא טקס המדמה את המגע עם העבר.

הביקור בארכיון הוא עבודה של ממש, לעומת הורדת המסמכים בפיידי־אף למחשב, שנראית בעיניי כמו שגרה משעממת של מענה למיילים.

לצד זאת, כמו שכבר טענו לפניי הילה בהר"ד וגדי אלגזי,¹³ המגע עם המסמך הארכיוני מגלה לנו דברים שהצילום שלו לא יעביר. הכתב בעיפרון שנמחק ורישומי חריציו שעוד ניכרים על הדף – כל אלה ייעלמו בסריקה, גם הטובה ביותר. הפתקים שהוצמדו, דווקא בסדר זה ולא אחר, על הדף – יופרדו בסריקה ולא נדע עוד את מיקומם. האם הדף שנעשה בו שימוש דק או עבה? יקר או זול? האם זהו העתק או המסמך המקורי? עד כמה ביקש המחבר להרשים את הנמען? האם חריצי העט על הדף עמוקים, כאילו נכתבו הדברים בזעם, או נינוחים? את כל אלה אנחנו מאבדים כאשר הארכיון סורק את המסמכים עבורנו.

כאשר אנחנו מתמודדים עם מסמכים בארכיון, אנחנו מתמודדים גם עם נזקי הזמן. מיילים שנמחקו, דפים שנקרעו, דף שלא נשמר, התפוררות הנייר, רטיבות ואפילו עובש. כפי שציינתי לעיל, כאשר אנחנו מסתמכים על המצלמה הדיגיטלית שלנו, אנחנו כבר עובדים עם מסנן נוסף – מסמך שיצא מטושטש או נחתך בצילום. לפעמים נחזור לארכיון כדי לצלם אותו שוב, אבל יש סיכוי – במיוחד כאשר הארכיון בחו"ל – שננסה להסתדר בלעדיו. סריקות שנעשות בארכיונים עצמם לא תמיד נעשות באיכות גבוהה, אך חמור מכך – הסינון היסודי שמאפשרת הסריקה, המעבר על עמוד אחר עמוד, מכניס לשכבות הסינון המרובות שציינתי לעיל שכבה נוספת של סינון והסתרה. הדוגמה המובהקת ביותר היא הארכיון התורכי, שכפי שמראים בני מוריס ודרור זאבי, משתמש בסריקה כדי למנוע גישה למסמכים הקשורים ברצח העם הארמני.¹⁴

כאשר החליט גנו המדינה ד"ר יעקב לזוביק, באפריל 2016, לסגור את חדר הקריאה ולאפשר שימוש בארכיון המדינה רק באמצעות גישה לחומרים הסרוקים, הייתי שותפה למהלך שביקש לפתוח מחדש את חדר הקריאה ולאפשר עיון בחומרים. היסטוריוניות והיסטוריונים, במאים ובמאיות תיעודיים, ארכיונאיות וארכיונאים ונשות ואנשי החברה האזרחית גרסו שהמהלך יפגע במחקר ההיסטורי בישראל. ואכן, סריקת חומרים שהייתה אמורה להימשך שבועיים אורכת היום חודשים ארוכים ואף שנים. מכיוון שהעלאה לאתר הארכיון משמעה פרסום, נכנסה הצנזורה לממשק שבין ההיסטוריונית לבין חומרי הארכיון. הצנזורה היא מעין שכבת סינון המתווספת להליכי החשיפה הרשמיים. כמו במקומות אחרים בעולם, הרחיקה הדיגיטציה את ההיסטוריון מחומרי הראשונים והוסיפה שכבת תיווך

לאלה שציינתי לעיל. אם בעבר הבחירה מה לרשום, מה לשמור, מה לקטלג ולמי להעניק גישה הפרידה בינינו לבין "מה שבאמת קרה", עתה הוצצת בינינו גם הבחירה אם לסרוק, מתי לסרוק ומה לסרוק. חומה של משבצות שחורות, כפי שמראה היטב הילה בהר"ד, מפרידה בינינו לבין ההיסטוריה.

האם אין יתרונות לדיגיטציה? יש המון יתרונות. המחקר מהיר וזול יותר, יש באפשרותנו לאסוף חומרים מעשרות ספריות וארכיונים ברחבי העולם למחקר אחד, וכך להפגיש נקודות מבט שקודם לכן לא היו נפגשות. אני יכולה להביא חומרי ארכיון לכיתה, ויכולה לשלוח סטודנטים לתואר ראשון לכתוב עבודות המתבססות על מקורות ראשוניים. הדיגיטציה פותחת גם הזדמנות לממשק חסר תקדים בין המחקר האקדמי לבין החברה סביבנו – אם רק נלמד איך לעשות זאת.

אבל מבחינה מחקרית, שיטת העבודה הזאת מובילה לקיצורי דרך שמביאים בתורם להכללות מסוכנות וגורמים לנו לדלג מעל שלבים הכרחיים של הסקת מסקנות. האם הקלות שבה מצאנו חומרים על נושא המחקר שלנו מעידה על מרכזיותו בחומרי הארכיון או שמא היא מעידה שקלענו לבחירתם של המקטלגים והסורקים?

בזכות החניכה

בנובמבר 2019 נסעתי לפריז ולנאנט עם תלמידות המחקר שלי, אנאבלה אספרנסה, מעיין ללוש ונטע תלמוד. ליתר דיוק, הן הגיעו מתל אביב ואני הגעתי מניו אורלינס, מה שנתן להן יום בפריז בלעדיי. לביקור שלנו קדמו כמה חודשי הכנה: הן קראו ספרות משנית, עיינו בקטלוגים שקיימים ברשת ובקובצי קטלוג שנשלחו לנו מבעוד מועד והכינו רשימה. מכיוון שהתברכתי בקבוצת מחקר, הקדשנו ישיבת צוות לרשימות הללו והן קיבלו עצות יקרות ערך מעמיתי בתר־דוקטורט בצוות, שכבר ביקרו בארכיון או שניים: עצות להרחבת החיפוש, עצות לוגיסטיות ועצות לניהול זמן. וכמובן, המלצה חד־משמעית ליהנות מהעיר. ככל שנקפו השבועות והתקרבה הנסיעה גדלה ההתרגשות – בחירת המלון על סמך נגישותו לספריות ולארכיונים, אך גם מרכזיותו בעיר, התייעצויות ולבטים – והתחילה להדביק גם אותי. כמעט עשרים שנה אחרי הביקור הראשון שלי בארכיון, אני שוב מתרגשת.

כשפגשתי אותן אחרי יומן הראשון, ההתרגשות הייתה ניכרת. מעיין ונטע הגיעו ביום ראשון אחר הצהריים וכבר הספיקו לעמוד בתור כשעה בספרייה הלאומית ולהנפיק לעצמן כרטיס קוראת. אנאבלה ואני עשינו זאת בשני בערב

והתור היה קצר. שלושתן התייצבו יחד בספרייה הרפואית של פריז ביום שני בבוקר, והתרגשו לגלות ערמות ספרים וגיליונות כתבי עת מחכים להן. כשפגשתי אותן הן כבר הספיקו לעיין בחומרים שחיכו להן שם. חלקם ענו על הציפיות ואחרים היו מאכזבים.

הנסיעה לנאנט הייתה הרפתקנית יותר מהמתוכנן. למזלנו הספקנו לרכבת של שש וחצי בבוקר ואז גילינו בדרך הקשה שיש בנאנט רחוב וסמטה עם שם זהה. הגענו לארכיון שעה אחרי הפתיחה. כשהגענו גילינו שהמסמכים שאחת מאיתנו הזמינה אינם מחכים לה – והיא נאלצה להזמין במקום ולחכות עד שעות אחר הצהריים המאוחרות. מעיין ונטע נשארו בנאנט יום נוסף וזכו לפגוש תלמידות מחקר אחרות. אלה ציידו אותן בעצות רבות ערך ובתחושה שבצעדים הראשונים הללו במסלול המחקר הן לא לבד. ביום חמישי בערב גם נפגשנו עם שני ידידים צרפתים שלי, חוקרים צעירים אך שועלי ארכיונים ותיקים, שהמטירו עליהן מבול של רעיונות, עצות שימושיות והזמנה אחת למאריסי, שהתממשה שנה לאחר מכן.

הביקור בפריז עם תלמידות המחקר שלי היה תזכורת למה שבאחריותנו ללמד את התלמידות והתלמידים שלנו – את ההיגיון הארכיוני, את הלוגיסיטיקה של כרטיס הקוראת והזמנת המסמכים, את מלאכת הדפדוף, הצילום והרישום – כישורי הבסיס לעבודת ההיסטוריונית. ולצד זאת, האפשרות להתרגש מחדש מדברים שכבר שכחתי להתרגש מהם. ממצא רלוונטי למחקר, ממצא לא רלוונטי אבל מגניב. הציפייה, ריח המסמכים, השכבה השחורה הדקה המצטברת על הידיים.

סיכום

המחקר ההיסטורי השתנה ללא היכר מאז נסיעת המחקר הראשונה שלי. זה נפלא ואיום ונורא בעת ובעונה אחת. נפלא, כי היכולת שלנו להביא את המחקר הארכיוני לסטודנטים בראשית דרכם השתפרה לאין שיעור. השיפור נובע מפתחת האפשרויות למחקר רב-ארכיוני ועל-לאומי, המזמן לנו פוטנציאל עצום למחקר שבכוחו לשבור את התבניות הלאומיות שכפה עלינו המחקר הארכיוני של בני דורי – מחקר בארכיון מרכזי אחד. ולצד זאת, האשליה של מילת מפתח ונגישותם של המסמכים הסרוקים מביאות אותנו לקריאה נטולת הקשר. אנתנו מחפשים אחר המסמך ואפילו הציטוט הרלוונטי, ומאבדים את ההקשר המידי של המסמך ואת ההקשר הבירוקרטי של הגוף שיצר אותו. מחקריהם פורצי הדרך של דרור זאבי ואיריס אגמון,

לדוגמה, על ההיגיון של בית הדין השרעי, מאפשרים לנו להציב את סימני השאלה במקומות הנכונים.¹⁵ אלה הכישורים שאנו ותלמידינו עלולים לאבד במחקר של שבועיים בארכיון או במחקר המסתמך על מקורות סרוקים בארכיון שלא דרכנו בו.

הפתרון טמון, לטעמי, בהכשרה נכונה של תלמידינו ובדיאלוג מתמשך ופורה עם הארכיונאים. הם רלוונטים היום יותר מתמיד. את התלמידים לא חייבים לקחת ביד לארכיון, כפי שעשיתי, אבל אפשר לתת להם לטעום ממנו כבר בתואר הראשון, ולהסביר להם כיצד לפענח את המנגנון שמייצר את המסמכים הארכיוניים. עם תלמידי המחקר שלנו אפשר לקרוא את הקטלוג ולעזור להם בעבודת ההכנה, שהדור שלי והדורות הקודמים עשו בימים ובשבועות הראשונים לשהותם בארכיון – למידת המנגנון הבירוקרטי שייצר את המסמכים, פענוח שכבות התיווך הייחודיות לארכיון שלנו, עמידה על הקולות השונים שהארכיון מעביר לנו ומציאת הקול של החוקר או החוקרת אל מול הארכיון ומסמכיו המפתים. כבר לפני שקיבלו הצעה ראשונה לארכיון שלהם, עלינו להזהיר את תלמידינו מפני הפיתוי לדובב את הקולות העשירים שמשמיע לנו הארכיון ולהזכיר את הצורך להרחיק את עצמנו מהסיפור ההיסטורי כפי שהוא נפרש לפנינו במסמכי הארכיון.

דיגיטציה חוצצת בינינו לבין השותפים הטבעיים שלנו – הארכיונאיות והארכיונאים. אם נחזור לעמודי התודות שהזכרתי לעיל, נמצא תודות נרגשות למי שכיוונו לקטלוג הנכון, הציעו רעיונות נוספים, פתחו דלתות והחזיקו את היד. המגע הזה נחלש בביקורי ארכיון קצרים, והוא מתבטל לגמרי כאשר הממשק היחיד שלנו עם הארכיון הוא דרך אתר האינטרנט. המשך השיחה בינינו מתבקש, ושיתוף הפעולה נחוץ יותר מתמיד – אם כדי להסביר מדוע הארכיון עדיין רלוונטי; אם כדי לסייע בהנגשה של מסמכים היסטוריים; אם בדיונים משותפים, שכבר מתנהלים, על יתרונות הדיגיטציה וסכנותיה ועל סוגיות של צנעת הפרט, הנגשה ואתיקה. עידן הקורונה זימן לנו אתגרים חדשים, כגון סגירת ארכיונים לחודשים ארוכים וצמצום אפשרויות הנסיעה לארכיונים בחו"ל. כל אלה מעמיקים את מאמצי הדיגיטציה, מעמידים ממשקים דיגיטליים ומצמצמים עוד יותר את תפקידו של חדר העיון – על המפגשים והתבוננות שהוא מספק. חשוב שנצמד אל התפתחויות אלה בעיניים פתוחות מתוך הבנה של הפוטנציאל והסכנות שהן מזמנות לנו. עתיד המחקר שלנו ושל תלמידינו ועתידו של מקצוע ההיסטוריון תלויים באופן שבו נדע להתמודד עם התפתחויות אלה.

9 אן לורה סטולר, "ארכיונים קולוניאליים ואמנות הממשל",
ג'מאעה כ"ג (2017), 141–170.

10 Nova Robinson, *Truly Sisters: Arab Women and International Women's Rights* (Stanford, forthcoming)

11 David C. Petruccelli, "A Scourge of Humanity: International Crime, Law, and Policing in Interwar Europe", (Yale University, Ph.D. dissertation, 2015)

12 Aleksandra Jakubczak, "Protecting the Jewish Daughters: Mass Migration, Trafficking and the crisis of Traditional Jewish Society, 1880s–1914", *Gal-Ed* 26–27 (2021), 15–40

13 גדי אלגזי, דיגיטציה בארכיון ומהפכות מדיאליות: לקחים ובעיות [הרצאה בכנס]. למי שיך העבר? ארכיון וחברה בישראל, 25 במאי 2016, מכון ון ליר, ירושלים; הילה בהר"ד, "ה נוכח נוכח": מה קורה בארכיון המדינה? הסדנה להיסטוריה חברתית, אתר הארץ, 18.5.2017.

14 דרור זאבי ובני מוריס, לילה ללא סוף: השמדת הקהילות הנוצריות בטורקיה 1894–1924, תרגום: יוסי מילוא (תל אביב, 2021), 30.

15 דרור זע'בי, "The Use of Ottoman Sharī'a Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal", *Islamic Law and Society* 5 (1998), 35–56; Iris Agmon, *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine* (Syracuse, 2006).

מקורות האיורים

Michael G. Vann (Author), Liz Clarke (Illustrator). *The Great Hanoi Rat Hunt: Empire, Disease, and Modernity in French Colonial Vietnam* (2019). Oxford Publishing Limited (Academic). Reproduced with permission of the Licensor through PLSclear

.....

* אני מודה לפרופ' גדי אלגזי, ד"ר בני נוריאלי, אנאבלה אספרנסה, מעיין ללוש ונטע תלמוד על הקריאה וההערות לגרסה מוקדמת של מאמר זה, ומודה לשלוש האחרונות על שהרשו לי לחלוק כאן את חוויותינו המשותפות.

המחקר המתואר במאמר זה נתמך על ידי מועצת המחקר האירופאית (ERC), מענק ERC-2016-COG, Mideast Med, no. 723718.

1 Michael G. Vann & Liz Clarke, *The Great Hanoi Rat Hunt: Empire, Disease, and Modernity in French Colonial Vietnam* (Oxford, 2018), 5–8

2 Liat Kozma, "How to Work on Social History in the Egyptian Archives: Some Thoughts", in Dror Ze'evi & Ehud R. Toledano (eds.), *Society, Law, and Culture in the Middle East* (Berlin, 2015)

3 Liat Kozma, *Policing Egyptian Women: Sex, Law, and Medicine in Khedival Egypt* (Syracuse, 2011)

4 Arlette Farge, *The Allure of the Archives*, trans. Thomas Scott-Railton (New Haven, 2015), 6

5 Ehud Rafael Toledano, *As If Silent and Absent: Bonds of Enslavement in the Islamic Middle East* (New Haven, 2007).

6 אורית ואקנין-יקותיאלי, "חיתוכים לאורך ולרוחב סיבי הארכיון", ג'מאעה כ"ג (2017), 138.

7 על התחושה המתעתעת של קריאת דבריהם של אנשים ש"לא יודעים שהם כבר מתים", ראו Elizabeth (Betsy) Birmingham, "I See Dead People': Archive, Crypt, and an Argument for the Researcher's Sixth Sense", in Gesa E. Kirsch & Liz Rohan (eds.), *Beyond the Archives: Research as a Lived Process* (Carbondale, 2008), 139–146

8 ראו Arnold van Gennep, *The Rites of Passage* (London, 2004), 81; Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-structure* (London 2017); Max Gluckman, "Les rites de passage", *Essays on the Ritual of Social Relations* (Manchester, 1962), 24